

УДК 342.43

Козут Арсен Євгенович
(аспірант ПВНЗ «Європейський університет»)
ORCID ID 0009-0002-4528-269X

ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ, ПЕРСПЕКТИВИ ТА ШЛЯХИ МОДЕРНІЗАЦІЇ

***Анотація.** У статті досліджено сучасний стан Пенсійного фонду України, виявлено основні виклики, що стоять перед пенсійною системою, включаючи демографічні зміни, дефіцит фінансування та залежність від зовнішніх джерел. Проаналізовано вплив економічних і соціальних факторів на функціонування системи, а також запропоновано шляхи її реформування, спрямовані на забезпечення фінансової стабільності та соціальної справедливості. Висновки базуються на аналізі статистичних даних та останніх досліджень у цій сфері.*

***Ключові слова:** пенсійний фонд, солідарна система, демографічна криза, накопичувальна система, пенсійна реформа, фінансова стабільність*

Постановка проблеми. Пенсійна система України перебуває в критичному стані через низку економічних, демографічних та соціальних викликів. Старіння населення, значна трудова міграція, високий рівень тіньової економіки та дефіцит Пенсійного фонду значно обмежують можливості для забезпечення належного рівня пенсійних виплат. Крім того, залежність від зовнішніх джерел фінансування та державного бюджету створює додаткове навантаження на економіку. В умовах поточних викликів необхідно знайти шляхи реформування системи, які забезпечать її стійкість та ефективність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження пенсійної системи в Україні активно проводяться як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями. Серед них слід виділити роботи, які висвітлюють проблеми дефіциту Пенсійного фонду, такі як дослідження Єпіфанової та Гришиної [2022]. Вони підкреслюють важливість впровадження накопичувальної системи та розвитку недержавного пенсійного забезпечення. Також Лукіна [2023] акцентує увагу на впливі демографічних змін та економічних криз на фінансування пенсійних систем. Незважаючи на велику кількість досліджень, питання інтеграції сучасних технологій та оптимізації фінансового управління залишаються недостатньо розробленими.

Мета статті. Метою статті є визначення ключових викликів, що стоять перед пенсійною системою України, аналіз існуючих підходів до її реформування та розробка практичних рекомендацій для забезпечення фінансової стабільності Пенсійного фонду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Система пенсійного забезпечення в Україні зазнає значних викликів, зумовлених демографічними змінами, економічною нестабільністю та соціальними потребами населення. Зокрема, старіння населення та зростання частки осіб похилого віку створюють додаткове навантаження на солідарну пенсійну систему, яка вже функціонує в умовах дефіциту Пенсійного фонду. Ця ситуація вимагає постійного фінансування з державного бюджету, що посилює фіскальний тиск на економіку країни. Крім того, значні обсяги тіньової зайнятості та еміграція працездатного населення за кордон призводять до зменшення надходжень до Пенсійного фонду, що ускладнює забезпечення гідного рівня пенсійних виплат. Незважаючи на численні спроби реформування, пенсійна система України залишається переважно солідарною, а впровадження накопичувального рівня відбувається повільно та неефективно. Аналіз сучасного стану пенсійної системи України

свідчить про необхідність комплексного підходу до її реформування, зокрема впровадження обов'язкового накопичувального рівня, розвитку недержавного пенсійного забезпечення та підвищення прозорості й ефективності управління пенсійними активами. Тільки за умови реалізації цих заходів можна очікувати покращення фінансової стійкості пенсійної системи та забезпечення гідного рівня життя пенсіонерів в Україні.

Сучасна пенсійна система України базується на трирівневій моделі, яка включає солідарний, обов'язковий накопичувальний та добровільний накопичувальний рівні. Проте, на практиці функціонує переважно перший рівень – солідарна система, яка фінансується за рахунок внесків працюючого населення. Другий рівень, обов'язкова накопичувальна система, досі не запроваджений, а третій рівень – добровільне пенсійне забезпечення – розвивається повільно і не має значного впливу на загальну систему пенсійного забезпечення. Основною проблемою солідарної системи є її фінансова нестабільність, зумовлена демографічними змінами, зокрема старінням населення, що призводить до зростання кількості пенсіонерів при одночасному скороченні числа платників внесків. Це створює значний дефіцит Пенсійного фонду України, який покривається за рахунок державного бюджету, посилюючи фіскальний тиск на економіку. Крім того, низький рівень пенсійних виплат не забезпечує достатнього рівня життя пенсіонерів, що підкреслює необхідність реформування пенсійної системи з метою підвищення її ефективності та стійкості. Відсутність обов'язкової накопичувальної системи та недостатній розвиток недержавного пенсійного забезпечення обмежують можливості для диверсифікації джерел пенсійних виплат і зменшення навантаження на солідарну систему. Таким чином, сучасний стан пенсійної системи України характеризується значними викликами, які потребують комплексного підходу до реформування, включаючи запровадження обов'язкової накопичувальної системи, стимулювання розвитку недержавного пенсійного забезпечення та підвищення ефективності управління пенсійними активами.

Пенсійна система України перебуває у стані значної трансформації, зумовленої потребою адаптувати її до сучасних соціально-економічних викликів. У центрі уваги залишається запровадження обов'язкової накопичувальної системи, яка має доповнити існуючу солідарну систему та стати одним із джерел забезпечення фінансової стійкості пенсійного фонду. Водночас розвиток добровільного пенсійного забезпечення, який є третьою складовою системи, відбувається досить повільно через низьку платоспроможність населення та відсутність стимулів для участі у накопичувальних програмах.

Серед ключових проблем сучасної пенсійної системи можна виділити демографічний дисбаланс, зростаючий дефіцит пенсійного фонду та низький рівень пенсій, що не відповідають базовим потребам пенсіонерів. Відсутність ефективних механізмів управління пенсійними активами та недостатній рівень прозорості у роботі пенсійного фонду також ускладнюють ситуацію. Ці проблеми вимагають активних дій з боку держави, спрямованих на формування стійкої та справедливої системи, здатної забезпечувати належний рівень соціального захисту громадян [1,2].

Українська пенсійна система функціонує в умовах, що відображають специфічні особливості соціально-економічного середовища країни. Основними факторами, які впливають на її стабільність, є старіння населення, що зменшує частку працюючих осіб у загальній демографічній структурі, високий рівень тіньової економіки, який зменшує офіційні страхові внески, масова трудова міграція за кордон, а також обмежені фінансові ресурси. Усі ці чинники суттєво підвищують навантаження на солідарну систему загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яка формує перший рівень пенсійної моделі України.

Додатковими викликами для системи пенсійного забезпечення стали воєнні дії на території України, які створили надзвичайні економічні та соціальні труднощі. Війна спричинила значні руйнування інфраструктури, падіння виробничої активності, міграцію працездатного

населення та зростання витрат на оборонні й соціальні потреби. Усе це посилює тиск на Пенсійний фонд через скорочення надходжень від страхових внесків і зростання видатків.

Також значний вплив на економіку та пенсійну систему України мала пандемія COVID-19, яка охопила весь світ, викликавши масштабну економічну кризу. Зниження економічної активності та рівня зайнятості через карантинні обмеження спричинило зменшення попиту на робочу силу, що негативно відобразилося на податкових надходженнях до державного бюджету та на обсягах страхових платежів у Пенсійний фонд.

У результаті цих чинників фінансове забезпечення Пенсійного фонду України значно погіршилося. Зниження рівня надходжень у поєднанні з підвищеними зобов'язаннями щодо пенсійних виплат створило додаткову напругу в системі. Це підкреслює необхідність термінового реформування пенсійної моделі з акцентом на запровадження ефективного накопичувального рівня, розвиток недержавного пенсійного страхування та забезпечення фінансової стабільності солідарної системи. Тільки завдяки комплексним заходам можна подолати існуючі виклики та забезпечити гідний рівень соціального захисту для українських пенсіонерів.

На сьогоднішній день фінансова стабільність пенсійної системи України значною мірою залежить від зовнішніх джерел фінансування. В умовах складного стану національної економіки фінансова допомога міжнародних інституцій є критично важливою для виконання державою своїх зобов'язань щодо пенсійних виплат у рамках солідарної системи. Ця допомога дозволяє підтримувати базовий рівень соціального захисту пенсіонерів, хоча й не вирішує системних проблем, пов'язаних із дефіцитом Пенсійного фонду.

Демографічний фактор є ще одним суттєвим викликом для пенсійної системи України [таблиця 1]. Значне скорочення чисельності працездатного населення, висока частка осіб пенсійного віку та масова трудова міграція створюють додаткові труднощі для наповнення Пенсійного фонду. Дані показують, що за останні три десятиліття населення України зменшилося майже на 20%, що суттєво впливає на співвідношення між працюючими громадянами та пенсіонерами. Військові дії, розпочаті у 2022 році, ще більше погіршили ситуацію: за два роки чисельність населення скоротилася на 6,7 мільйона осіб, що є критичним для економічної та соціальної стабільності країни.

Особливу увагу привертає зміна статево-вікової структури населення. Спостерігається зменшення частки молоді до 20 років та осіб продуктивного віку, що безпосередньо впливає на демографічний базис відтворення. Це загрожує не лише зменшенням кількості платників внесків до Пенсійного фонду, але й ускладнює перспективи довгострокового економічного розвитку країни.

Таблиця 1. Демографічні тенденції в Україні

Рік	Чисельність населення (млн)	Частка пенсіонерів (%)	Частка молоді до 20 років (%)
1991	51.9	23.0	28.0
2021	41.1	25.8	21.5
2023	34.4	27.5	20.3

Джерело [3]

Ці дані свідчать про поглиблення демографічної кризи, яка ставить під загрозу фінансову стійкість пенсійної системи. Зменшення чисельності населення, зростання частки пенсіонерів

та скорочення частки молоді є тривожними сигналами для державної політики. Усі ці фактори вимагають термінових змін у пенсійній моделі, включаючи стимулювання народжуваності, створення умов для повернення мігрантів та запровадження нових механізмів накопичувального пенсійного забезпечення.

В умовах обмеженості ресурсів і негативних демографічних тенденцій єдиним шляхом до стабілізації пенсійної системи є впровадження комплексних реформ, спрямованих на підвищення її стійкості. Важливими заходами залишаються розвиток інструментів недержавного пенсійного забезпечення, прозорість у використанні наявних ресурсів і стратегічне планування у сфері соціального захисту.

Аналіз чисельності пенсіонерів в Україні [таблиця 2] свідчить про зростаючий тиск на солідарну пенсійну систему. У 2023 році кількість громадян пенсійного віку досягла 10,5 млн осіб, що становить 31,6% від загальної чисельності населення. Це є найбільший показник за останні роки, який підтверджує демографічні виклики, зокрема старіння населення. Ситуація ускладнюється значним скороченням чисельності працездатного населення, яке офіційно працює та сплачує страхові внески до Пенсійного фонду. Наразі на одного пенсіонера припадає менше одного офіційно працюючого працівника, що є критичним для фінансової стабільності солідарної системи.

Таблиця 2. Динаміка чисельності населення і пенсіонерів в Україні

Роки	Всього населення, млн. чол.	Всього осіб пенсійного віку, тис. чол.	Частка пенсіонерів в загальній кількості населення, %
1991	51,9	13100	25,2
1996	51,3	14500	28,3
2001	48,9	14400	29,5
2005	47,3	14100	29,7
2010	46	13700	29,8
2015	42,9	12100	28
2020	41,9	11300	27
2021	41	11100	26,7
2022	35	10700	30,6
2023	33,2	10500	31,6

Джерело [4]

Наведені демографічні тенденції безпосередньо впливають на формування доходної частини Пенсійного фонду України. За даними, вже у 2019 році власні надходження до ПФУ покривали лише близько половини всіх необхідних витрат на пенсійні виплати. Ця ситуація ще більше погіршилася у 2022 році, коли понад 30% фінансових потреб Пенсійного фонду покривалися за рахунок коштів Державного бюджету та фінансової допомоги міжнародних інститутів. Дефіцит бюджету Пенсійного фонду залишається сталою проблемою протягом усього аналізованого періоду.

Негативна динаміка в демографічній сфері створює значні ризики для фінансової стабільності пенсійної системи. Зменшення кількості працездатного населення, зростання частки пенсіонерів та залежність від зовнішнього фінансування ставлять під загрозу можливість виконання зобов'язань щодо пенсійних виплат. Ця ситуація підкреслює необхідність реформування системи із запровадженням накопичувального рівня та розвитку

недержавних пенсійних фондів, які здатні зменшити залежність від солідарної системи та забезпечити стабільність пенсійних виплат у майбутньому [5,6].

Фінансовий дефіцит Пенсійного фонду, який спостерігається протягом останніх років, вимагає ефективніших підходів до управління ресурсами та оптимізації витрат. Зокрема, необхідно забезпечити прозорість використання коштів, підвищити ефективність адміністрування внесків і розробити стимулюючі механізми для залучення населення до офіційного працевлаштування. Реалізація цих заходів може не лише покращити фінансову стійкість системи, але й підвищити рівень соціального захисту українських пенсіонерів.

Реформування пенсійної системи має враховувати як міжнародний досвід, так і особливості української економіки. Запровадження інструментів, що стимулюють громадян до участі в накопичувальних програмах, розвиток недержавних пенсійних фондів і підвищення прозорості фінансових операцій можуть стати ефективними кроками до покращення ситуації. Крім того, впровадження цифрових рішень та автоматизація процесів управління пенсійними виплатами дозволять підвищити ефективність функціонування системи та скоротити адміністративні витрати.

Незважаючи на складнощі, сучасна пенсійна система України має потенціал для вдосконалення за умови реалізації комплексних реформ. Адаптація до змінних умов, впровадження інновацій та активне залучення населення до накопичувальних програм створять основу для забезпечення стабільності та стійкості системи у майбутньому. Реформування пенсійної системи України є нагальною необхідністю для забезпечення її стійкості, фінансової стабільності та соціальної справедливості. Основними напрямками модернізації є запровадження обов'язкової накопичувальної системи, підвищення ефективності управління пенсійними активами, а також створення сприятливих умов для розвитку недержавного пенсійного забезпечення [7].

Запровадження обов'язкової накопичувальної системи є ключовим елементом реформ. Вона дозволить диверсифікувати джерела фінансування пенсій та зменшити навантаження на солідарну систему. Важливим завданням у цьому напрямі є розробка механізмів, які стимулюватимуть громадян до участі в накопичувальних програмах, зокрема через податкові пільги та державне співфінансування. Також необхідно створити прозору та надійну інфраструктуру для управління накопичувальними пенсійними фондами, що забезпечить довіру населення до нової системи. Другий важливий напрям – це підвищення прозорості та ефективності управління пенсійними активами. Необхідно впровадити сучасні фінансові інструменти та стандарти управління, які дозволять мінімізувати витрати та забезпечити максимальну віддачу від інвестицій. Використання цифрових технологій для автоматизації процесів управління та контролю за витратами Пенсійного фонду також є перспективним шляхом до підвищення ефективності.

Розвиток недержавного пенсійного забезпечення є ще одним важливим аспектом модернізації. Необхідно створити умови для залучення інвестицій у цю сферу, підвищити рівень фінансової грамотності населення та забезпечити законодавчий захист прав учасників недержавних пенсійних фондів. Крім того, популяризація пенсійних програм, орієнтованих на довгострокові накопичення, сприятиме збільшенню участі громадян у системі. Реалізація зазначених заходів вимагає системного підходу та координації між державними органами, приватним сектором та міжнародними партнерами. Лише за таких умов пенсійна система України зможе забезпечити стійке фінансування пенсійних виплат, соціальний захист громадян та довіру суспільства. Ці реформи не лише покращать якість життя пенсіонерів, але й сприятимуть стабільності економіки країни в цілому [8,9].

Висновки та пропозиції. Висновки щодо реформування пенсійної системи України засвідчують, що її трансформація є необхідною умовою для забезпечення соціальної

справедливості та фінансової стійкості. Аналіз викликів, з якими стикається система, таких як демографічні зміни, дефіцит Пенсійного фонду та недостатній розвиток накопичувальних елементів, вказує на потребу у впровадженні структурних змін.

Одним із ключових висновків є необхідність запровадження обов'язкової накопичувальної системи. Вона дозволить диверсифікувати джерела фінансування пенсій, знизити навантаження на солідарну систему та підвищити довіру громадян до пенсійного забезпечення. Водночас особлива увага має бути приділена створенню прозорих і надійних механізмів управління пенсійними активами, які забезпечуватимуть ефективне використання накопичень.

Розвиток недержавного пенсійного забезпечення є ще одним важливим напрямом. Його стимулювання через законодавчі ініціативи, податкові пільги та просвітницькі кампанії сприятиме залученню громадян до довгострокового накопичення. Зокрема, популяризація фінансової грамотності серед населення дозволить збільшити рівень участі у добровільних пенсійних програмах, що створить додаткові гарантії для забезпечення гідного рівня життя пенсіонерів.

Окрім впровадження нових механізмів, важливим є підвищення ефективності існуючих процесів у системі. Зокрема, автоматизація управління, цифровізація процедур та застосування сучасних фінансових інструментів можуть значно зменшити адміністративні витрати та забезпечити прозорість діяльності Пенсійного фонду. Це сприятиме відновленню довіри до системи з боку громадян.

Результати дослідження свідчать, що успішність реформування залежить від комплексного підходу, який включає законодавчу базу, ефективну реалізацію заходів та координацію між державними і приватними структурами. Трансформація пенсійної системи не лише сприятиме соціальному захисту населення, але й забезпечить стабільність економіки в умовах демографічних і соціальних викликів. Успішна реалізація цих заходів стане основою для побудови стійкої, справедливої та ефективно пенсійної системи України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9.07.2003 р. № 1058–IV. URL : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
2. Основні питання реформування пенсійної системи в Україні. Проект USAID «Трансформація фінансового сектору» серпень 2018р.
3. Офіційний веб – сайт Державного комітету статистики України. URL: [http // www.ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua))
4. Офіційний сайт Пенсійного фонду України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pfu.gov.ua/>.
5. Пенсійна реформа в Україні: напрями реалізації (колективна монографія) / за ред. Е. М. Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, 2010. – 270 с.
6. Пенсійна система : підручник / за ред.. В.І. Грушка, Ю.І. Скулиш / Грушко В.І., Скулиш Ю.І, Лаптев С.М., Фатхутдінов В.Г., Француз А.Й., Румик І.І., Пилипенко О.О. 4-те вид., доп. І перероб. Київ, 2019. 512с.
7. Піщуліна О. Фінансові, соціальні та правові аспекти пенсійної реформи в Україні. Світовий досвід та українські реалії.//О. Піщуліна, О. Коваль, Т. Бурлай. – К.: Центр Разумкова: Видавництво «Заповіт» - 2017. 453с.
8. Стратегія демографічного розвитку України на період до 2040 року. Проект: Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України. 2024:
<https://www.msp.gov.ua/projects/870/>
9. Соціально-демографічна ситуація в Україні: шляхи подолання наслідків війни. НІСД - Національний інститут стратегічних досліджень:<https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/sotsialno-demohrafichna-sytuatsiya-v-ukrayini-shlyakhy-podolannya>

REFERENCES

1. Zakon Ukrainy «Po zahalnooboviazkove derzhavne pensiine strakhuvannia» vid 9.07.2003 r. № 1058–IV. URL : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
2. Osnovni pytannia reformuvannia pensiinoi systemy v Ukraini. Proekt USAID «Transformatsiia finansovoho sektoru» serpen 2018r.
3. Ofitsiinyi veb – sait Derzhavnoho komitetu statystyky Ukrainy. URL: [http // www.ukrstat.gov.ua \)](http://www.ukrstat.gov.ua)
4. Ofitsiinyi sait Pensiinoho fondu Ukrainy: [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.pfu.gov.ua/>.
5. Pensiina reforma v Ukrainy: napriamy realizatsii (kolektyvna monohrafiia) / za red. E. M. Libanovoi. – K.: In-t demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen imeni M.V. Ptukhy NAN Ukrainy, 2010. – 270 s.
6. Pensiina systema : pidruchnyk / za red.. V.I. Hrushka, Yu.I. Skulysh / Hrushko V.I., Skulysh Yu.I, Laptiev S.M., Fatkhutdinov V.H.,Frantsuz A.I. , Rumyk I.I., Pylypenko O.O. 4-te vyd., dop. I pererob. Kyiv, 2019. 512s.
7. Pishchulina O. Finansovi, sotsialni ta pravovi aspekty pensiinoi reformy v Ukraini. Svitovyi dosvid ta ukraïnski realii.//O. Pishchulina, O. Koval, T. Burlai. – K.: Tsentr Razumkova: Vydavnytstvo «Zapovit» - 2017. 453s.
8. Stratehiia demohrafichnoho rozvytku Ukrainy na period do 2040 roku. Proekt: In-t demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen imeni M.V. Ptukhy NAN Ukrainy. 2024:
<https://www.msp.gov.ua/projects/870/>
9. Sotsialno-demohrafichna sytuatsiia v Ukraini: shliakhy podolannia naslidkiv viiny. NISD - Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen:<https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/sotsialno-demohrafichna-sytuatsiya-v-ukrayini-shlyakhy-podolannya>

TITLE OF THE ARTICLE

Abstract. *The article examines the current state of the Pension Fund of Ukraine, identifies the main challenges facing the pension system, including demographic changes, funding deficits, and dependence on external sources. The impact of economic and social factors on the functioning of the system is analyzed, and ways of its reform are proposed, aimed at ensuring financial stability and social justice. The conclusions are based on the analysis of statistical data and recent research in this area.*

Keywords: *Pension fund, solidarity system, demographic crisis, accumulative system, pension reform, financial stability*